

dertiende-eeuwse graafschap Holland-Zeeland bloot te leggen. In hoeverre de met het oog op deze dissertatie ontwikkelde 'methode Burgers' toepasbaar is bij andere diplomatisch-paleografisch georiënteerde studies blijft echter de vraag. Zeker waar het dertiende- en veertiende-eeuwse bronnen betreft kan men vanuit kwantitatief oogpunt het materiaal nooit met deze methode onderzoeken, iets waar Burgers trouwens zelf al op wijst in zijn inleiding. Ook de sterk mathematisch gerichte aanpak moet enigszins gerelativeerd worden. Bij handschrift-vergelijking blijven een aantal intuïtieve aspecten meespelen, die ook Burgers niet helemaal kan uitbannen. Juist bij de toelichting van een problematische toewijzing van twee schriftstukken aan één hand (44-47), stelt hij dat er 'allereerst een moment van herkenning was, het plotselinge en min of meer intuïtieve inzicht dat beide stukken door één en dezelfde *scriptor* zijn gemundeerd'. Het moge een uitdaging en een eer zijn voor de paleografie om deze nieuwe methode in haar vakgebied te implementeren.

Geertrui van Synghel

Chr. Cluse, *Studien zur Geschichte der Juden in den mittelalterlichen Niederlanden* (Forschungen zur Geschichte der Juden, Abt. A. Abhandlungen X; Hannover: Verlag Hahnsche Buchhandlung, 2000, vii+495 blz., ISBN 3 7752 5619 9).

Over de vestiging van joden in de Lage Landen tijdens de Middeleeuwen bestaan al veel detailstudies maar nog weinig synthesen. De historiografie is door Jo Tollebeek samengevat, de resultaten van het onderzoek hebben hun neerslag gevonden in het omvangrijke verzamelwerk *Germania Judaica* en een knappe stand-van-zaken is door Ben Speet bijgedragen aan de *Geschiedenis der joden in Nederland*. Cluse is terecht van mening geweest dat een grootse synthese voorlopig niet zinvol is, omdat die uit niet veel meer dan een opsomming van disparate, fragmentarische en zeer ongelijkwaardige bronvermeldingen zou bestaan.

In het kader van een groter onderzoeksproject 'Tussen Maas en Rijn' heeft de auteur gekozen voor enkele thema's die in samenhang een gerede kans boden op een groter inzicht in de positie van de leden 'dieser religiösen Minderheit' (die hij even verder ook als 'Volk und Religion' aanduidt, 3-4). De 'studies', waarop hij in 1998 te Trier promoveerde, omvatten vier grote thema's: het vestigingspatroon, de beroepen der joden, de vervolgingen gedurende de veertiende eeuw en de uitingen van anti-judaïsme. Cluse houdt daarbij steeds het oog op het Duitse en Franse rijk gevestigd vanwege mogelijke repercussies van de ontwikkelingen daar op de Nederlandse situatie. Vanzelfsprekend geldt dat ook voor nieuwe religieuze visies in de rooms-katholieke kerk.

Op grond van brede bronnen- en literatuurstudie komt de auteur tot de conclusie dat er — afgezien van sporadische vermeldingen voordien — pas in de eerste helft van de dertiende eeuw van joodse vestigingen van enige betekenis in de Zuidelijke Nederlanden sprake is, namelijk te Leuven, Tienen, Sint-Truiden en Jodoigne. Nadien namen zij, gesteund door de landsheren, toe in een omvang vergelijkbaar met die in het 'Mittelrhein'-gebied. De verdrijving der joden uit Engeland (1290) en Frankrijk (1306) bracht meer immigranten naar deze streken. De grote vervolging van 1349 veroorzaakte natuurlijk een breuk die op den duur, getalsmatig, weer werd overwonnen. Langzaam breidden de vestigingen zich ook naar de noordelijke streken uit, vooral naar Gelre en het Over-Sticht. Cluse visualiseert dit aan de hand van nuttige kaartjes. In de late vijftiende eeuw ontzegden veel steden in het noorden de joden de toegang. Cluse meent dat de joden zelfs in de Zuidelijke Nederlanden zeker geen katalysator van belang zijn geweest in de verdere stedelijke ontwikkeling.

Veel joden vonden een bestaan in de geldhandel — waar het 'woeker'-probleem natuurlijk levensgroot aanwezig was. Zo komen wij eveneens de Lombarden tegen (zie inmiddels ook het opstel van Remi van Schaik in de bundel *Hart en marge in de laat-middeleeuwse stedelijke maatschappij* (1997)). Hier raken we al enigszins aan het christelijke wereld- en geschiedbeeld en de heilshistorische betekenis van de joden daarin. Stof voor anti-joodse gevoelens genoeg. Cluse bespreekt het onderwerp zakelijk maar niet zonder sentiment. Een van zijn vragen is hier: in hoeverre hebben de flagellanten rechtstreeks invloed gehad op de jodenmoord. De bronnen der anti-joodse gevoelens hebben rijkelijk gevloeid. Ze waren zeer divers en zijn maar heel moeilijk in direct verband te brengen met actuele (mis)daden. Toch vangt men af en toe een glimp op, zoals in Thomas van Aquino's *De regimine judaeorum*, dat waarschijnlijk voor Aleydis van Brabant bestemd is geweest.

Dit is ongetwijfeld een belangrijk boek, een mijlpaal in de geschiedschrijving van de joden in de Nederlanden tijdens de Middeleeuwen. Er zijn vrijwel geen gedrukte stukken aan het speurend oog van de schrijver ontgaan. Cluse heeft zelfs nog van veel ongepubliceerd archiefmateriaal gebruik gemaakt. Toch wil ik op een paar tekorten wijzen, die eerder als desiderata mogen worden opgevat. Het perspectief van Cluse is voornamelijk gekozen vanuit de christelijke bronnen en vanuit de moderne moraal; het 'Selbstverständnis der Juden als Volk und Religion' en hun polemieken tegen het christendom komen vrijwel niet aan bod. Dat is een gebruikelijk manco. Verder heeft Cluse naar mijn smaak te weinig aandacht besteed aan de rechtsbronnen, die toch ook een uitvloeisel zijn van de macht der heersers, die 'hun' joden 'in bescherming' namen. De rechtspositie der joden wordt af en toe wel aangestipt (zoals in Arnhem of Venlo) maar dat gebeurt niet systematisch. Ook in de *Saksenspiegel* of in *Thet autentica riocht* is een en ander over de joden te vinden, evenals in rechtsgeleerde schrijvers als de Brabander Willem vander Tanerijen. Maar ik wil de auteur niet overvragen; zijn boek zal lange tijd een bron van informatie en inspiratie zijn.

A. H. Huussen jr.

D. E. H. de Boer, E. H. P. Cordfunke, H. Sarfatij, ed., 1299. *Eén graaf, drie graafschappen. De vereniging van Holland, Zeeland en Henegouwen* (Hilversum: Verloren, 2000, 208 blz., f41,-, ISBN 90 6550 091 x).

In 1299 overleed de jonge Jan I, laatste telg uit het Hollandse gravenhuis. Hij werd opgevolgd door zijn neef, Jan van Avesnes, graaf van Henegouwen. Daarmee kwam de personele unie tussen Holland en Zeeland enerzijds en Henegouwen anderzijds tot stand die tot in de zestiende eeuw voortduurde.

De (Hollandse) Stichting centrum historische instellingen belegde een colloquium in Dordrecht om dit feit te herdenken, een uitgelezen gelegenheid om Hollandse historici eens bij de geschiedenis van Henegouwen te betrekken en Belgische historici bij die van Holland. De voordrachten zijn nu in een bundel bijeengebracht, met een voorwoord van de redactie en afgesloten met een knappe slotbeschouwing door J. van Herwaarden.

De bundel bevat twaalf artikelen, waarvan zeven van de hand van Nederlanders. Cordfunke opent hem met een overzicht van de politieke situatie — beheerst door de perikelen met Vlaanderen — kort vóór en kort na de samenvoeging van wat de schrijver 'drie graafschappen, elk met een eigen identiteit' noemt. Dat hier een probleem ligt, lijkt hem te zijn ontgaan. De positie van Zeeland als apart graafschap is in elk geval vóór de regering van Willem III bepaald niet